

УДК 930.25(477.41):069.01»17/19»

Коваленко Рена Яківна

головний спеціаліст відділу
використання інформації документів,
Державний архів Київської області
(Київ, Україна)
renakovalenko@gmail.com

Rena Ya Kovalenko

chief specialist,
Department of the Use of Documentary Information,
The State Archive of Kyiv region
(Kyiv, Ukraine)

**КИЇВСЬКИЙ МУЗЕЙ СТАРОЖИТНОСТЕЙ І МИСТЕЦТВ
ТА ЙОГО НАСТУПНИКИ У ПЕРШІЙ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ. ОГЛЯД ДОКУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОГО
АРХІВУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

**KYIV MUSEUM OF ANTIQUITIES AND ARTS AND ITS SUCCESSORS IN THE FIRST QUARTER OF THE
20TH CENTURY. A REVIEW OF DOCUMENTS OF THE STATE ARCHIVE
OF KYIV REGION**

Анотація

Метою публікації є розширення джерельної бази вивчення історії попередників Національного музею історії України у першій чверті ХХ ст. із залученням документів Державного архіву Київської області, мало відомих дослідникам. Серед останніх – анкети співробітників музею 1920-х рр., що дають змогу не лише розглянути кадровий склад установи, але й додати елементи персоніфікації у загальне викладення матеріалу. Ці та інші документи (рапорти, офіційні повідомлення, звіти, листування, тарифікаційні відомості тощо) дають можливість унаочнити і проаналізувати напрями й умови функціонування музею, його матеріальний стан, шляхи формування музейних колекцій, роль М. Біляшівського та Д. Щербаківського у збереженні історичних пам'яток. Окрема увага приділена питанням евакуації та реевакуації музейних цінностей та вилученню церковних реліквій у 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Київський музей старожитностей і мистецтв; Київський міський художньо-промисловий і науковий музей; І-й Державний музей; М. Біляшівський; Д. Щербаківський; евакуація; реевакуація; вилучення музейних та церковних цінностей.

Abstract

The purpose of the publication is to broaden the source base for the study of the history of the predecessors of the National Museum of Ukrainian History in the first quarter of the twentieth century. The documents used by the State Archives of the Kyiv region were little known for researchers, some of them were discovered for the first time. Among the latter there are the questionnaires of the museum's employees, filled in by them in the 1920s, which allows not only to consider the staffing of the institution, but also to introduce elements of personification into the general presentation of the material. These and other documents: official reports, accounts, correspondence, tariff information, etc. allowed to reveal and analyze the directions and conditions of the museum's functioning, its material and physical condition, the ways of forming museum collections, the role of M. Belyashivsky and D. Shcherbakivsky in preserving the legacy of historical memories. Particular attention is paid to the evacuation and re-evacuation of museum values and to the withdrawal of church relics in the 20's of the 20th century.

Key words: Kyiv Museum of Antiquities and Arts; Kyiv City Art, Industrial and Science Museum; First State Museum; M. Belyashivsky; D. Shcherbakivsky; evacuation; re-evacuation; withdrawal of museum and church values.

Діяльність Київського музею старожитностей і мистецтв та його наступників у першій чверті ХХ ст. широко та багатопланово висвітлено у численних монографіях та збірках статей. Одним із векторів досліджень є огляд документальної бази з історії музею. Епістолярій М. Біляшівського (директора музею протягом 21 року) як джерело вивчення історії пам'яткоохоронної справи проаналізовано у роботі А. Примак¹. Огляд особистих документів М. Біляшівського, що зберігаються у низці архівних, музейних та наукових установ Києва, зроблений О. Попельницькою². Але документи

1 *Примак А. Ф.* Епістолярна спадщина М. Ф. Біляшівського як джерело вивчення пам'яткоохоронної справи // Другі читання пам'яті М. Ф. Біляшівського: матеріали наукової конференції 24–25 жовтня 2007 року. – Київ, 2009. – С. 175–179.

2 *Попельницька О.* Особисті документи М. Ф. Біляшівського у зібранні Національного музею історії України // Фундатори музейних колекцій та реалії сучасного стану розвитку музейної справи: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 145-річчю від дня народження М. Ф. Біляшівського та 135-річчю від дня народження Д. М. Щербаківського / Упоряд.: Л. Білоус, С. Яценко. – Київ: ДП “НВЦ “Пріоритети”, 2014. – С. 319–324.

Державного архіву Київської області, що стосуються життя і діяльності М. Біляшівського як одного з фундаторів музейної справи, залишилися поза увагою дослідниці, що дає нам можливість зосередитися саме на цій групі джерел.

Завдання цієї статті полягає в огляді мало досліджених документальних джерел, збережених у Державному архіві Київської області, які висвітлюють історію музею та діяльність його директора М. Біляшівського. Основні тематичні блоки, які розкривають вищезазначені документи, – це виставкова діяльність музею до 1917 р., евакуація та реєвакуація колекцій, шляхи утворення і причини змін наповнення фондів у 20-ті рр. ХХ ст., матеріальний та фізичний стан музею (мало висвітлений у роботах дослідників) і його кадровий склад.

Датою заснування київського Музею старожитностей і мистецтв є 5 серпня 1899 р., коли у п'яти залах новоспорудженої будівлі музею було відкрито виставку до ХІ-го Археологічного з'їзду, що відбувався у Києві.

20 грудня 1901 р. Б. Ханенко від імені правління Київського товариства старожитностей і мистецтв звернувся до Київського губернатора з проханням дозволити відкрити у музеї історико-археологічний відділ³. Відвідування музею мало бути платним: 20 коп., для учнів – 10 коп. 5 січня 1902 р. у депеші до Київського губернатора Київській, Подільській та Волинській генерал-губернатор повідомив, що він не бачить перешкод для відкриття у Київському музеї старожитностей і мистецтв історико-археологічного відділу⁴.

Ще в травні 1899 р. графиня П. Уварова запропонувала на посаду директора музею М. Біляшівського, але обрання його правлінням Київського товариства старожитностей і мистецтв, що було фундатором музею, відбулося лише 19 лютого 1902 р.

У 1902 р. М. Біляшівському було дозволено видавати часопис “Археологическая летопись Южной России”, який мав виходити шість разів на рік. Цьому передувало звернення М. Біляшівського та листування у вересні-жовтні 1902 р. між київськими високопосадовцями щодо благонадійності прохача.

Рапорт Київського поліцеймейстера містить інформацію щодо державної служби, майнового стану, опублікованих наукових праць М. Біляшівського та є першою задокументованою в Київському обласному архіві згадкою про перебування його на посаді директора міського музею. У рапорті зазначено, що “...відставний надвірний радник Микола Федотович Беляшевський – 35 років, віросповідання православного [...] з травня місяця цього року перебуває директором Київського музею старожитностей та мистецтв [...] За посадою директора музею отримує жалування 1 200 крб. на рік і, крім того, має хутір у п'ятнадцять десятин при с. Пекарях, Черкаського повіту. У поведінці Беляшевського, його моральних якостях та політичній благонадійності нічого недозволеного не помічено; під судом та слідством він не перебував”⁵.

Офіційне відкриття музею відбулося 30 грудня 1904 р. Відтоді він називався Київський художньо-промисловий і науковий музей імені Государя Імператора Миколи Олександровича (далі – КХПНМ). Щоправда, інколи вживали стару назву або “Міський музей”. 1906-м роком датуються фрагменти друкованого видання (можливо, довідника), згідно з яким розклад роботи міського музею Товариства любителів старожитностей і мистецтв, розташованого по вул. Олександрівській, 29, тривав від 10 год. ранку до 3 год. дня, крім двох літніх місяців. Музей складався з археологічного, нумізматичного, етнографічного і художнього відділів. Адреса помешкання директора музею Миколи Федотовича Біляшівського (вул. Трьохсвятительська, 14) була викреслена, і від руки дописано “буд. муз.” (будинок музею). Так само від руки дописані прізвища причетних до музею осіб та їхні адреси: Б. Ханенко, Ю. Кулаковський, В. Антонович, О. Терещенко, В. Сахновський, Г. Павлуцький, С. Могилевцев, В. Бутович⁶.

М. Біляшівський став ініціатором проведення у музеї численних виставок. Про це свідчать його звернення до Канцелярії Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора з проханням дозволити проведення цих мистецьких заходів. Ось деякі з них: 1910 р., 15 січня – відкриття виставки картин чесько-моравських та польських художників⁷, 10 лютого – виставка старовинних тканин та гаптування⁸, 11 квітня – виставка картин “Союза русских художников”⁹, 12 жовтня – виставка малюнків та ескізів художника-архітектора Георгія Лукомського¹⁰, 15 жовтня – виставка картин, скульптури та гравюр художника Рафаїла (Рафаеля) Шварца¹¹; 1911 р., 30 жовтня – виставка картин норвезького художника Християна Крона¹²; 1913 р., 3 березня – виставка картин “Мир искусства”¹³. Згідно з каталогом останньої виставки, спочатку мали представити 250 картин¹⁴, але на останній сторінці каталогу є приписка рукою М. Біляшівського: “и 14 офортів Е. Самуїльсон¹⁵. Сим удостоверяю, что на выставку других вещей, кроме вышеперечисленных допущено не будет”¹⁶. Дозволу губернатора на проведення заходів передувало попереднє ознайомлення з творами мистецтва чиновника особливих доручень при Київському губернаторові для з'ясування, чи немає серед них таких, які не могли бути допущені до перегляду публікою¹⁷.

3 Державний архів Київської області (далі – Держархів Київської області). – Ф–2. – Оп. 37. – Спр. 395. – Арк. 1.

4 Там само. – Арк. 5.

5 Там само. – Оп. 38. – Спр. 302. – Арк. 1.

6 Там само. – Ф–804. – Оп. 1. – Спр. 2710. – Арк. 134.

7 Там само. – Ф–2. – Оп. 226. – Спр. 20. – Арк. 2.

8 Там само. – Арк. 27.

9 Там само. – Арк. 56–57.

10 Там само. – Арк. 75.

11 Там само. – Арк. 80.

12 Там само. – Оп. 227. – Спр. 20. – Арк. 57.

13 Там само. – Оп. 229. – Спр. 20. – Арк. 62, 67.

14 Там само. – Арк. 63–66.

15 Це була чи не найперша виставка робіт Катерини Самуїльсон.

16 Держархів Київської області. – Спр. 20. – Арк. 66. Тут і далі збережено орфографію документа.

17 Там само. – Оп. 38. – Спр. 302. – Арк. 4.

Часто ініціаторами проведення виставок були інші особи. 20 грудня 1910 р. до Канцелярії Київського губернатора надійшло прохання уповноваженого Товариства пересувних художніх виставок М. Шарикова про надання дозволу на проведення 22 грудня 1910 р. – 16 січня 1911 р. у приміщенні музею ХХХVІІІ-ї пересувної виставки картин¹⁸. Після попереднього ознайомлення з виставкою чиновник особливих доручень при Київському губернаторові С. Абрамов у службовій записці на ім'я губернатора зазначав, що крім 2-х картин (“совершенно нагая женщина и женщина полубнаженная”), які за домовленості з організатором виставки М. Шариковим виставлені не будуть, інші можуть бути представлені публіці¹⁹. До “Каталогу ХХХVІІІ-ї пересувної виставки картин” ввійшли 156 картин 41 художника, зокрема К. Костанді, В. Маковського, О. Маковського, Г. Мясоедова, М. Пимоненка. У каталозі також були вказані адреси членів товариства пересувних художніх виставок та експонентів²⁰.

Надвірний радник К. Бахтін отримав дозволи на проведення 1 березня – 4 квітня 1910 р.²¹ та 20 січня – 1 березня 1911 р. виставок художників-киян²². Підпоручник у відставці П. Богацький клопотав про проведення 1 січня – 15 лютого 1911 р. виставки художника І. Северина. Під проханням, адресованим Київському, Подільському та Волинському генерал-губернаторові, є приписка: “Причитающийся с меня гербовый сбор в размере 1 руб. 50 коп. при сем прилагаю”²³. У березні 1911 р. І. Миклашевському та А. Філіпову було дозволено відкрити у КХПНМ виставку картин російських художників за умови виконання встановлених правил²⁴. У вересні 1911 р. надвірний радник П. Холодний отримав дозвіл на відкриття виставки картин, скульптури та архітектури українських художників, яка тривала від 10 грудня 1911 до 10 січня 1912 рр.²⁵

Однією із найрезонансних стала виставка художніх творів Т. Шевченка, ініційована В. Кульженком і дозволена до проведення генерал-губернатором Ф. Ф. Треповим у березні 1911 р.²⁶ У каталозі виставки було зазначено 87 експонатів: як творів Т. Шевченка, так і творів інших митців, присвячених поетові, а також речей, пов'язаних з меморіалізацією Кобзаря: посмертна маска Т. Шевченка, літографії із зображенням Т. Шевченка у труні, фотографія могили поета під Каневом²⁷. У супроводжувальній записці до каталогу В. Кульженко вказав плату за вхід на виставку (з учнів – 15 коп., з інших – 20) і наголосив, що кошти від виставки будуть передані музею²⁸. Під час підготовки виставки були віднайдені раніше невідомі твори²⁹, а за виручені кошти було придбано сім офортів Т. Шевченка. До того ж, у травні 1911 р. П. та Є. Терещенки пожертвували 500 крб на влаштування у музеї художнього відділу Т. Шевченка³⁰.

Окрім пожертв приватних осіб і поповнень колекцій коштом державних установ, одним із джерел поповнення музейних фондів були археологічні та етнографічні експедиції. У 1914 р. М. Біляшівський у звіті про витрати субсидії Київського губернського земства писав про поїздки губернією з метою розшуку та придбання зразків народної художньої творчості. Експедиції охопили кілька повітів: у Канівський і Черкаський їздив директор, у Київський, Васильківський, Сквирський і Таращанський – хранитель музею Д. Щербаківський, у Каневський – співробітник музею А. Вержбицький, у Липовецький та Уманський – П. Курінний, у Радомисльський, Чигиринський і Київський – інші працівники музею та запрошені особи. Під час цих експедицій було придбано 1212 предметів двох груп: створені у XVII–XVIII ст. та датовані XIX століттям. До першої групи (238 од.) увійшли предмети церковного вжитку, зокрема зразки гаптування золотом, вироби зі срібла, фрагменти з кольоровою глазур'ю, зразок старовинного різьблення по кістці. Друга налічувала 974 народні вироби, що майже вийшли з ужитку або їх вигіснили фабричні вироби. Таким чином, незважаючи на початок Першої світової війни, все заплановане музеєм на 1914 р. було виконане³¹.

Перша світова війна внесла корективи у діяльність музею. Через загрозу окупації німецькими та австро-угорськими військами почали реалізовувати план евакуації державних установ, приватних підприємств та організацій Києва та Київської губернії. Згідно з планом 1915 р., до 8-ї групи київських установ, що підлягали евакуації, були зараховані консульства, бібліотеки, читальні, страхові союзи, товариства та музеї. Залежно від ситуації на фронті, евакуацію пропонували провести за 60, 40 або 25 днів³².

На початку вересня 1915 р. питання евакуації стало нагальним. На прохання КХПНМ про надання 5-ти підвід для евакуації експонатів, начальник Штабу Київського військового округу генерал-лейтенант М. Ходорович 10 вересня 1915 р. відповів, що підводи “...свободно могут быть наняты распоряжением администрации музея. В случае же более крупных требований, удовлетворение таковых, по мнению Главного Начальника округа, может быть выполнено при помощи чинов полиции, по справочным городской управы ценам”³³. Така не дуже люб'язна відповідь дещо протирічила загальній політиці

18 Каталог ХХХVІІІ-ой выставки художников-предвидков. 1910 г. – [Олесса, 1910]. – 15 с.

19 Там само. – Арк. 111–111 зв.

20 Там само. – Арк. 98–106.

21 Там само. – Арк. 39.

22 Там само. – Оп. 227. – Спр. 20. – Арк. 5.

23 Там само. – Оп. 226. – Спр. 20. – Арк. 115.

24 Там само. – Оп. 227. – Спр. 20. – Арк. 35.

25 Там само. – Арк. 51.

26 Там само. – Арк. 18.

27 Там само. – Арк. 15–23.

28 Там само. – Арк. 14.

29 Винницький А. Микола Теодотович Біляшівський. Його життя та музейна робота. – Київ, 1926. – С. 9.

30 Федорова Л. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870-і–1910 рр. – Київ, 2013. – С. 134–135.

31 Держархів Київської області. – Ф – 4376. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 2–3.

32 Там само. – Ф–1. – Оп. 326. – Спр. 180. – Арк. 28 зв. – 29.

33 Там само. – Спр. 190. – Арк. 90.

держави щодо цього питання.

У циркулярі³⁴ Департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ, скерованому до Київського губернатора 24 вересня 1915 р., з посиланням на клопотання Московського археологічного товариства, було висловлене прохання повідомити про заходи, вжиті для охорони архівів, музеїв, бібліотек, колекцій та інших сховищ старовини, що підлягали евакуації: куди зазначені пам'ятки старовини вивезені і, якщо їх не евакуювали, то з яких причин³⁵.

2 січня 1916 р., у відповідь на відношення³⁶ від 21 грудня 1915 р., Департамент поліції Міністерства внутрішніх справ звернувся до Київського губернатора з проханням вжити заходів щодо охорони архівів та музеїв, які мали бути евакуйовані³⁷. До установ, що підлягали евакуації, були надіслані відношення з вимогою звітувати про стан справ. У відповідь 30 січня 1916 р. М. Біляшівський повідомляв, що музей евакуювали 6 вересня 1915 р.: до Московського імператорського російського історичного музею імені Імператора Олександра III був перевезений художньо-промисловий відділ із зібранням старовинного срібла, порцеляни, скла, тканин та вишивок, а також найцінніші речі художнього, історичного та етнографічного відділів й бібліотеки – усього близько 7000 предметів³⁸.

Після Лютневої революції 1917 р. в Петрограді та зречення імператора у музею з'явилося нове джерело поповнення колекції. 12 квітня 1917 р. Київський виконавчий комітет Ради об'єднаних громадських організацій повідомив Міністру внутрішніх справ про те, що до міського музею були передані речі з царського палацу, які мали художню цінність³⁹.

18 квітня 1918 р., за Центральної Ради, М. Біляшівський як голова Відділу охорони пам'яток старовини й мистецтва підписав документ про демонтаж пам'ятників, що не мали художньої та історичної цінності. Також слід було зняти “герби старої влади”, і, якщо вони представляли художню цінність, передати їх до музеїв, а якщо вони входили до складу орнаменту – заховати. Питання щодо демонтажу гербів мала розглядати Рада Відділу охорони пам'яток старовини й мистецтва⁴⁰. Центральна Рада не встигла виконати заплановане, але її позиція щодо пам'ятників царської доби досить показова.

Буремні події часів українських визвольних змагань також відобразилися на музеї. У службовій записці, направленій 23 березня 1921 р. на адресу Київської губнаросвіти заступником голови ГУБКОПМіС С.Сандальжи, зазначено, що у серпні 1919 р. Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва та старовини (ВУКОПМіС) перевіз на склад по вул. Володимирській, 57 з помешкань Музейного фонду та III-го Державного музею старовинні меблі з червоного дерева, які раніше належали графським родинам Платерів та Монтрезорів, та книги Національної бібліотеки. Склад було опечатано печаткою II-го Державного музею. Після захоплення у 1919 р. Києва Добровольчою армією Комісія по реалізації військової здобичі “вивезла невідомо куди більшість речей” з цього складу⁴¹. Хоча у цьому документі I-й Державний музей (так з червня 1919 р. став називатися КХПНМ) не згадується, зрозуміло, що загроза розкрадання колекцій за постійної зміни влади у Києві була актуальна і для нього.

16 лютого 1922 р. до I-го Державного музею звернувся Губернський комітет охорони пам'яток мистецтва та старовини (ГУБКОПМіС) з проханням надати відомості про кількість і вартість (у довоєнних цінах) майна, вивезеного та знищеного ворогами радянської влади. Ці відомості були потрібні для з'ясування на міжнародній конференції суми відшкодування збитків⁴². 29 березня 1922 р. ГУБКОПМіС повідомив Губнаросвіту про те, що з Державного музейного фонду, розміщеного у підвалах I-го Державного музею, під час відступу з Києва у 1919 р. війська Денікіна вивезли цінності (табакерки, годинники, мініатюри, срібло тощо), зазначені у описі за №№ 4261–4565, 6215–6496, 5820–5953. Збитки Фонду, за цінами 1922 р., становили щонайменше 35 млрд крб⁴³. М. Біляшівський повідомляв, що з Музейного фонду було вивезено 60 банкових і сейфових ящиків та 4 ящики з іншими цінностями⁴⁴.

З встановленням радянської влади політична ситуація дещо стабілізувалася, але попереду були нові випробування. На початку квітня 1919 р. за підписом Голови РНК УСРР Х. Раковського та комісара освіти В. Затонського вийшов “Наказ про історичні та художні цінності”, відповідно до якого “помешкання, які служать завданням мистецтва”, зокрема музеї, слід було “визнати яко такі, що знаходяться під керуванням народного комісаріата освіти”. Їх звільняли від реквізицій та захоплення іншими відомствами, інституціями, організаціями та фізичними особами. Речі, що мали художньо-історичну цінність, визнавали підпорядкованими Наркомату освіти, і вони не підлягали реквізиції іншими відомствами та інституціями⁴⁵. Хоча текст документа звучав обнадійливо, на практиці це означало монополію держави у питаннях обліку та вилучення історико-культурних цінностей. В огляді діяльності Музейно-виставкової секції від 15 лютого 1920 р. зазначено, що речі, вилучені Секцією охорони пам'яток мистецтв з приміщень (зокрема, залишених приватних помешкань), відправляли до Музейного фонду при I-му та II-му Державних музеях⁴⁶.

34 Циркуляр (обіжник) – письмове розпорядження, наказ директивного характеру, що його надсилають підвідомчим установам або підлеглим службовим особам.

35 Держархів Київської області. – Оп. 326. – Спр. 281. – Арк. 2.

36 Відношення (рос. мовою “отношение”) – форма офіційних письмових зносин між установами та особами, що не перебувають у відносинах підпорядкування.

37 Держархів Київської області. – Спр. 281. – Арк. 6.

38 Там само. – Спр. 281. – Арк. 7.

39 Там само. – Ф–1716. – Оп. 2. – Спр. 49. – Арк. 1.

40 Там само. – Ф–4376. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 25–26 зв.

41 Там само. – Р–4156. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 45; Спр. 16. – Арк. 229.

42 Там само. – Спр. 21. – Арк. 65.

43 Там само. – Р–4156. – Арк. 124, 150.

44 Там само. – Р–4156. – Арк. 151.

45 Там само. – Спр. 1. – Арк. 9–10.

46 Там само. – Спр. 3. – Арк. 7.

10 липня 1920 р. за розпорядженням голови ВУКОПМіС М. Біляшівському “під його одноособовий нагляд і відповідальність” був доручений І-й Державний музей⁴⁷. У списку співробітників музею від 7 листопада 1921 р. зазначено сім осіб, зокрема М. Біляшівського на посаді вченого хранителя⁴⁸, коло обов’язків якого охоплювало кадрові та господарчі питання, організаційну та адміністративну роботу.

Вирішення господарчих питань відбирало багато часу й сил: музей неодноразово звертався до ГУБКОПМіС щодо надання білил, олії та акварелі⁴⁹, канцелярських товарів⁵⁰, шаф для бібліотеки⁵¹, з проханням не вилучати друкарську машинку, необхідну для потреб канцелярії і друкування каталожних карток та етикетажу⁵². У квітні 1921 р. М. Біляшівський склав список необхідних для ремонту речей: межигірська цегла для ремонту печей, вапно, крейда для білення кімнат, цемент для ремонту вбиралень, алебастр, цвяхи для скла, сокира, лопати, пилки, дошки, кілки для чобіт для власної майстерні з ремонту взуття співробітників, канцелярське приладдя, бензин, гас, нитки, голки, мило, халати тощо⁵³.

Деякі працівники музею, зокрема М. Біляшівський, мешкали у приміщенні музею. 12 липня 1920 р. на ім’я уповноваженого ВУКОПМіС по Київському сектору від голови ВУКОПМіС Г. Вольського надійшла вимога виселити приватних осіб з приміщень музеїв з метою охорони останніх⁵⁴. Проте жодного підтвердження введення у дію цього циркуляру у документах архіву не знайдено.

Працювати доводилося у важких умовах. 18 серпня 1920 р. М. Біляшівський звернувся до Київського ГУБКОПМіС з проханням надати музею 50 000 крб на “тікучі господарські видатки”⁵⁵. Д. Щербаківський просив ГУБКОПМіС виділити 120 000 крб на заготовлю дров для музею⁵⁶. Аргументуючи заявку на забезпечення музею гасом, М. Біляшівський у листопаді 1920 р. писав, що заняття у музеї відбуваються і ввечері, і вдень у темних складах⁵⁷.

Затримка виплати заробітної плати і не виплати за позаурочні роботи стали систематичними. 18 листопада 1920 р. до Київського ГУБКОПМіС звернулися співробітники І-го Державного музею Д. Мовчан, Д. Галян і А.Онищук з проханням виплатити їм винагороду за перевезення речей до Музейного фонду, бажано “натурою”: господарськими речами з Музейного фонду, що не мають художньої та історичної цінності⁵⁸.

Подібні звернення дають уявлення не тільки про обсяги заборгованості по заробітній платі, а й про темпи інфляції. Якщо за вересень 1922 р. заробітна плата і премії співробітників І-го Державного музею становили 604 969 крб⁵⁹, у жовтні 1922 р. – січні 1922 р. – вже 24 087 775⁶⁰, а у лютому 1922 р. – 20 261 338⁶¹ та 12 156 800 крб⁶².

30 травня 1921 р. Д. Щербаківський написав чергового листа до підвідділу мистецтв Київгубпросвіти. Приводом слугувало 2-ге протягом двох місяців звільнення співробітника через не виплату утримання. “Всі заходи адміністрації Музею поповнити штат службовців кінчилися нічим: навіть давши згоду, нові службовці зрікались з посади, дізнавшись, що служачі Музею пайки не отримують, преміальних не одержують п’ятий місяць, а утримання – другий.” У зв’язку з цим Д. Щербаківський запросив дозволу закрити для публіки верхній поверх музею. “... будинок Першого Державного Музею іде до повного занепаду: дах в будинку протікає, стіни дають продольні тріщини і обсипаються, підчас дощу вода падає на експонати. Ремонту не робиться. Коли на тому тижні вітер зірвав частину даху, то не можна було найти майстра, а той що робив раніш відмовився, бо рахунки його за роботу виконану півроку тому назад лежать й досі не оплаченими”⁶³.

8 червня Д. Щербаківський знову пише листа до Гупрофосу, у якому наголошує на просвітницькому та громадському значенні музею: “Зараз залі Музею не тільки одчинені для широкої публіки, але в позаурядові години в ньому читаються систематичні курси лекцій по історії культури і мистецтва для ріжних військових курсів, для дошкільного виховання, художньої пропаганди і т. и. В тіж позаурядові години Музей одвідують іногородні екскурсії. Нарешті що-дня від 10-и г. ранку до 10-и г. вечора, не виключаючи і празників, в Музею працюють художники, які готвлять по музейним зразкам малюнки для видання “Українське народне мистецтво”, що видає Державне Видавництво. Все це вимагає від урядовців Музею постійної напруженої позачергової роботи”⁶⁴. Але, як зазначає Д. Щербаківський, ця робота здійснюється у важких фінансових умовах, що приводять до не виплат заробітної плати і псування самої будівлі. З огляду на це, Д. Щербаківський пропонує створити комісію для огляду будинку музею з метою ремонту, виплатити співробітникам преміальні і зарплату (“утримання”), видавати пайки та оплатити рахунки.

У службовій записці до завідувача Губнарпросвіти Київщини від 6 серпня 1921 р. М. Біляшівський називає стан І-го

47 Держархів Київської області. – Спр. 6. – Арк. 6.

48 Там само. – Р-51. – Оп. 1. – Спр. 234. – Арк. 1.

49 Там само. – Р-4 156. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 31.

50 Там само. – Арк. 40.

51 Там само. – Арк. 32.

52 Там само. – Арк. 33.

53 Там само. – Арк. 73–73 зв.

54 Там само. – Спр. 5. – Арк. 7.

55 Там само. – Арк. 33.

56 Там само. – Арк. 126.

57 Там само. – Спр. 7. – Арк. 108, 120, 121.

58 Там само. – Спр. 5. – Арк. 136.

59 Там само. – Спр. 21. – Арк. 22.

60 Там само. – Арк. 73.

61 Там само. – Арк. 102.

62 Там само. – Арк. 118.

63 Там само. – Спр. 18. – Арк. 79.

64 Там само. – Арк. 107.

Державного музею катастрофічним. Зміна установ, яким підпорядковувався музей, дезорганізувала роботу, спричинила невчасну виплату заробітної плати, недофінансування музею. Як результат, дах протікав, у будівлі була вогкість, що руйнувала будинок і псувала колекції. Одним зі шляхів поліпшення ситуації М. Біляшівський бачив у передачі музею у відання Академії наук⁶⁵.

Збереження фондів І-го Державного музею ускладнювало те, що у його підвалах зберігалися картини, меблі та порцеляна Музейного фонду. Про це у доповідній записці до Київського ГУБКОПМіС від 7 вересня 1920 р. писав завідувач Музейним фондом А. Дахнович. З його слів, сирі кімнати, в одній з яких восени зі стін тече вода, загромождені великими ящиками з майном Фонду і на них майже до стелі у кілька рядів складені меблі. Картини були приставлені одна до одної, як “аркуші у книзі”⁶⁶. Така тіснява не сприяла збереженню художньо-історичних цінностей і заважала проведенню будь-якого ремонту, навіть за умови фінансування.

З 29 липня 1921 р. у приміщенні І-го Державного музею трічі на тиждень, з 8 год. вечора до 12-ї год. ночі, працювала Комісія з розподілу речей Музейного фонду у складі С. Глеvasького, Ф. Красицького, Ф. Ернста, Д. Щербаківського, А. Середи і Теренецького⁶⁷.

Намагаючись поліпшити фінансовий стан музею і посилаючись на дозвіл ГУБКОПМіС, І-й Державний музей ввів плату за відвідування, яка, як зазначено у службовій записці Д. Щербаківського від 19 вересня 1921 р., становила 1000 крб, 500 крб – для членів профспілок, 250 крб – для червоноармійців та учнів; для останніх 2-х категорій по четвергах вхід був безкоштовним⁶⁸. Через три місяці М. Біляшівський запропонував з 1 січня 1922 р. підвищити плату за відвідування музею до 3000 крб, а для учнів та червоноармійців – до 2000 крб. Прохання було направлено до ГУБКОПМіС і підтримано його головою Ю. Михайловим⁶⁹. Зростання цін на вхідні квитки обумовлювала інфляція.

Музей регулярно подавав до Губпрофосу різноманітну інформацію. У травні 1921 р. у відповідь на відношення підвідділу мистецтв Київського губпрофосу Д. Щербаківський, що виконував обов’язки керівника музею, повідомляв, що І-й Державний музей перебуває під керівництвом вченого хранителя М. Біляшівського і має шість відділів: історичний та етнографічний, очолювані Д. Щербаківським (помічники Г. Саливон і Г. Колцуняк), археологічний, очолюваний В. Козловською, мистецький та мистецько-промисловий на чолі з М. Біляшівським та бібліотечний з підвідділом рукописів і стародруків, яким завідував А. Оніщук. Решта п’ять співробітників – наглядачі, завгосп, завідувач канцелярією та двірник. Також зазначено, що персональний склад музею значно менший за штатний розклад, зокрема відчувається брак екскурсоловів⁷⁰. Тоді ж були подані відомості про неоплачені заробітні плати і преміальні виплати співробітникам музею та рахунки за ремонт⁷¹. У вересні того ж року Д. Щербаківський на вимогу ГУБКОПМіС надав інформацію про музей, у якій зазначено, що у музеї 12 кімнат і 12 великих залів, 17 печей; об’єм будинку становив 1440 куб. сажнів, було дев’ять працівників музею з 15-ма членами сімей, для опалення взимку музей потребував 1500 пудів дров⁷².

У 1921 р. І-й Державний музей був телефонізований, про що свідчить звернення голови ГУБКОПМіС Ю. Михайлова до начальника Київської телефонної мережі про під’єднання апарату № 511 у приміщенні музею⁷³.

Навесні 1921 р. постало питання про реевакуацію культурних цінностей, у 1915 р. відправлених до Москви. У кошторисі перевезення експонатів І-го і II-го Державних музеїв (квітень 1921 р.) були враховані витрати на відрядження п’яти співробітників (250 000 крб), пакування і матеріал – 150 ящиків (300 000), перевезення, навантаження та вивантаження близько 20 підвід (250 000); загалом – 800 000 крб⁷⁴. Одним із тих, хто займався реевакуацією цінностей, був завідувач Музейною секцією підвідділу мистецтв Київського Губпрофоса М. Макаренко, якому 31 березня було видане посвідчення, підписане завідувачем підвідділу мистецтв Губпрофоса Ю. Михайловим, з проханням до всіх установ та залізничної адміністрації сприяти М. Макаренку у перевезенні експонатів⁷⁵. Подібне посвідчення і пайок одержав відряджений до Москви завгосп І-го Державного музею Д. Мовчан⁷⁶. Сума, видана М. Макаренку на збирання, пакування та перевезення експонатів становила 980 000 крб⁷⁷. Провіднику під час реевакуації – співробітнику Третяковської галереї Мудрогелю за час поїздки з 14 липня до 1 серпня сплатили 150 000 крб⁷⁸.

14 липня 1921 р. ГУБКОПМіС звернувся до Губернського транспортно-матеріального відділу з повідомленням про прибуття з Москви експонатів (картин, порцеляни, бронзи тощо). Тому Комітет охорони пам’яток просив надати підводи для транспортування вантажу зі станції “Київ” до І-го та II-го Державних музеїв (вул. Олександрівська, 29 і Терещенківська, 15)⁷⁹. На станцію “Київ 1-й товарний” прибуло шість вагонів для І-го Державного музею та Музею Академії наук, на розвантаження

65 Держархів Київської області. – Спр. 14. – Арк. 137.

66 Там само. – Спр. 1. – Арк. 3–3 зв.

67 Там само. – Спр. 14. – Арк. 158.

68 Там само. – Арк. 181.

69 Там само. – Арк. 233.

70 Там само. – Спр. 18. – Арк. 38–38 зв.

71 Там само. – Арк. 53.

72 Там само. – Спр. 14. – Арк. 183.

73 Там само. – Спр. 17. – Арк. 114.

74 Там само. – Спр. 18. – Арк. 20.

75 Там само. – Спр. 17. – Арк. 4.

76 Там само. – Спр. 18. – Арк. 73.

77 Там само. – Арк. 74.

78 Там само. – Спр. 17. – Арк. 146.

79 Там само. – Арк. 107.

та транспортування яких потрібно було 500 000 крб⁸⁰ і три парні підводи⁸¹.

У службовій записці від 6 серпня 1921 р. М. Біляшівський зазначив, що для розбору привезених з Москви 10 тис. речей музей позичив 500 000 крб, всього ж треба 800 000, які М. Біляшівський вимагав видати терміново⁸².

Основним завданням музею було збереження і поповнення Музейного фонду⁸³, для чого співробітники І-го Державного музею вирушали у службові відрядження. У серпні 1921 р. для збирання матеріалів для етнографічного відділу до Сквирського, Таращанського та Бердичівського повітів виїхав Д. Щербаківський⁸⁴.

У 1920–1921 рр. музей мали поповнити фотографії та негативи до них. Розпорядження про це у грудні 1920 р. видав голова ГУБКОПМіС Ю. Михайлов⁸⁵.

Одним із джерел поповнення колекцій був перерозподіл цінностей між музеями. Зберігся акт від 8 травня 1920 р. прийому-передачі до І-го Державного музею речей колишнього Військово-історичного музею, здійсненої згідно з постановою ВУКОПМіС, підписаною секретарем Комітету І. Моргілевським та вченим хранителем музею М. Біляшівським. Було передано 158 експонатів: наконечники списів різних епох, скіфські кинджали та мечі, палаш, шаблі, фрагменти гармат і рушниць, прапори, гравюри тощо⁸⁶. Проте існувала небезпека і вилучення предметів з власних колекцій. Так, 21 липня 1920 р. М. Біляшівський звернувся до Київського сектору ВУКОПМіС з проханням залишити у музеї креслення, що “мають інтерес тільки для Старого Києва”, а практичного значення не мають⁸⁷.

М. Біляшівський також опікувався долею знайдених скарбів, про що свідчить його заява на засіданні Комісії з розподілу речей Музейного фонду ГУБКОПМіС від 3 серпня 1921 р. про видачу ікон для обміну на скарб монет XIII–XIV ст.⁸⁸ У червні 1921 р. інструктор ГУБКОПМіС Ф. Морозов отримав мандат на одержання археологічної колекції з розкопок О. Ертеля, що зберігалася у дзвіниці Києво-Печерської лаври, для передачі І-му Державному музею⁸⁹, якому також пропонували передати частину речей з Лаврської ризниці⁹⁰.

Як завідувач археологічної секції ГУБКОПМіС, М. Біляшівський наполягав на проведенні інвентаризації археологічних пам'яток Київської губернії у музеях та приватних колекціях і придбанні речей і колекцій Ф. Кундеревича, Ф. Мищенко та В. Гезе⁹¹.

Деякі експонати купували для музею державним коштом. Наприкінці листопада 1921 р. Д. Щербаківський пише заяву до ГУБКОПМіС про те, що у Києві продається акварель Г. Нарбута “Руїни”: “Позаяк Перший Державний Музей досі не має ні одної роботи пензля Нарбута, ласкаво прошу Губкопис придбати вищезгаданий малюнок для Музею. За малюнок просять 600.000 карбованців”⁹². Для поповнення бібліотечного фонду музею, Д. Щербаківський у травні 1921 р. звернувся до відділу розподілу Крайвидаву з проханням передати музею виданий Київ-Крайвидавом “Збірник в честь Шевченка” та інші видання⁹³. На початку березня того ж року М. Біляшівський звертався з проханням передати до музею вилучені зі складу житлового відділу речі – пістолі, пояс, шаблю, археологічні речі та ікону⁹⁴.

У 1921–1922 рр., під гаслом допомоги голодуючим, відбулося вилучення церковних та музейних цінностей. ГУБКОПМіС та Київська контора Укрзовнішторгу у лютому 1922 р. уклали угоду про передачу останній музейних надлишків⁹⁵. Щодо розпорядження уряду про передачу коштовних музейних предметів, які не мають історичного або художнього значення, ГУБКОПМіС 27 березня 1922 р. провів засідання, на яке були запрошені М. Біляшівський, Д. Щербаківський, А. Дахнович та М. Макаренко⁹⁶.

Відомий випадок, коли перед загрозою застосування зброї Д. Щербаківський та Ф. Ернст “протизаконно и в полном сознании совершаемого [...] тяжкого преступления перед историей” дозволили вилучити дорогоцінні реліквії з Музею культу та побуту Києво-Печерської лаври⁹⁷.

Для запобігання знищенню церковних цінностей, вилучених для передачі Комітету допомоги голодуючим, голова ГУБКОПМіС Богданов звернувся до Губюсту та Губфінвідділу з проханням переглянути ці речі у присутності представника ГУБКОПМіС⁹⁸. У Комісії з перевірки майна у церквах та молитовних будинках м. Києва при Губюсті від губернського комітету охорони пам'яток працювали фахівці-експерти Д. Щербаківський, С. Глеваський, Ф. Морозов, Ф. Ернст, С. Сандальжи, А. Середа і Ф. Красицький⁹⁹. Про перебіг, результати і фінансування роботи означеної Комісії оповідає заява

80 Держархів Київської області. – Спр. 17. – Арк. 137.

81 Там само. – Арк. 138.

82 Там само. – Арк. 137.

83 Там само. – Спр. 5. – Арк. 12; Спр. 6. – Арк. 25.

84 Там само. – Спр. 17. – Арк. 151.

85 Там само. – Спр. 5. – Арк. 169.

86 Там само. – Спр. 4. – Арк. 155–156.

87 Там само. – Спр. 5. – Арк. 12.

88 Там само. – Спр. 13. – Арк. 12.

89 Там само. – Спр. 17. – Арк. 61.

90 Там само. – Спр. 14. – Арк. 248.

91 Там само. – Спр. 19. – Арк. 81–82 зв.

92 Там само. – Спр. 14. – Арк. 222.

93 Там само. – Спр. 18. – Арк. 69–70 зв.

94 Там само. – Спр. 14. – Арк. 41.

95 Там само. – Спр. 21. – Арк. 74.

96 Там само. – Арк. 123.

97 Там само. – Спр. 10. – Арк. 80.

98 Там само. – Спр. 21. – Арк. 113.

99 Там само. – Арк. 132.

Д. Щербаківського до Губполітпросвіти від 9 вересня 1922 р. Члени ВУКОПМіС увійшли до складу 4-х підкомісій, що вилучали та робили експертизу цінностей і старовинних предметів, які забирали до І-го Державного музею. Аналогічну роботу вони проводили й у губернському масштабі: у Київському губфінвідділі відбирали цінні з художньо-історичного погляду речі, які привозили з повітів. Як наслідок, до І-го Державного музею надійшло близько 500 видатних пам'яток з Києва та Київської губернії. Ця робота тривала майже чотири місяці, але співробітники, як зауважує Д. Щербаківський, не отримали грошей, у той час як експерти-оцінювальники Губфінвідділу отримували по 3 000 000 крб за день. Свою заяву Д. Щербаківський завершив проханням до Губполітпросвіти виплатити співробітникам належну винагороду¹⁰⁰.

Частину вилучених церковних цінностей вивозили до Москви. 31 липня 1922 р. Д. Щербаківський отримав мандат Всеукраїнської академії наук на повернення до Києва вилучених з музеїв історико-художніх цінностей¹⁰¹. У листі до Головополітпросвіти він повідомляв, що Комісія з відбору музейних речей з церковних цінностей України працює у складі хранителя І-го Державного музею у Києві Д. Щербаківського, хранителя ІІІ-го Державного музею у Києві А. Середи і представника музейно-виставкової секції Головополітпросвіти О. Степанової. На вимогу українських представників розбір цінностей, вилучених з церков України, припинився до приїзду представників Головмузею України. На той час Московський Держхран передивився 1880 пудів речей та відібрав 20 пудів старовинних предметів (близько 1%). Умови роботи у Держхрані були важкі: по-перше, речі туди надсилали побитими, розтросеними, демонтованими і багато часу витрачалося на пошук частин предметів. По-друге, розбирати доводилося швидко (по 100–120 пудів речей на день) серед куряви і шуму від ударів молотків¹⁰². 31 серпня 1922 р. Д. Щербаківський листом сповіщав Українське представництво про завершення роботи Комісії, яка переглянула 1850 пудів цінностей і відібрала 2669 старовинних речей загальною вагою 61 пуд (близько 3,3% від загальної кількості речей). З переглянутих представниками Московського Головмузею 1880 пудів було відібрано 408 музейних експонатів (близько 1%). Таким чином, усього переглянули 3730 пудів та відібрали 3077 музейних речей загальною вагою 81 пуд, що становило 2,17% усіх речей. На думку Д. Щербаківського, це були виняткові за науково-мистецьким значенням коштовні вироби кращих майстрів українського золотарства XVI–XVIII ст., гідні того, щоб поповнити державні музеї України. Наприкінці листа Д. Щербаківський звернувся з проханням припинити розгляд церковних цінностей України, які будуть надалі надсилати до Держхрану, до приїзду музейних представників України¹⁰³. Повернуті завдяки роботі цієї Комісії цінності надійшли до І-го Державного музею і з них було створено окремий золотарський фонд¹⁰⁴.

При поповненні музейних фондів траплялися курйози. 2 листопада 1921 р. до Київського ГУБКОПМіС листом звернувся директор геологічного і палеонтологічного кабінету Академії наук академік П. Тутковський, який повідомив, що у жовті з с. Таборища на Кременчужчині археолог Титаренко привіз до Києва кістяк мамонта (“мамута”). Правління Академії вирішило повернути Титаренкові витрачені кошти і придбати кістяк для геологічного і палеонтологічного кабінету. Але випадково¹⁰⁵ кістяк придбав ГУБКОПМіС для І-го Державного музею. Оскільки знахідка має не археологічне, а палеонтологічне значення, академік просив передати кістяк до Академії наук за умови відшкодування коштів, витрачених на його придбання. На листі стоїть резолюція голови ГУБКОПМіС Ю. Михайлова про передачу цього питання на розгляд І-го Державного музею¹⁰⁶.

У відповідь Д. Щербаківський повідомив, що кістяк є цінним придбанням музею, бо “вкупі з іншими експонатами археологічного відділу дає закінчену картину фауни, серед якої приходилося жити людині в палеолітичну добу”¹⁰⁷. Після його купівлі було придбано матеріал і у палеолітичному відділі почали монтувати каркас для решток мамонта. Був складений і план лекцій з доісторичної доби, які мали б відбутися у музеї за участі київських науковців, зокрема П. Тутковського, про що було оповіщено публіку. З огляду на те, що кістяк й справді має більше палеонтологічне, ніж археологічне значення, Д. Щербаківський погодився на його передачу до Академії наук, але після тримісячного експонування заради виконання планів музею і популяризації науки¹⁰⁸.

До свого листа академік П. Тутковський додав проект угоди (“умови”), яка б задовольнила обидві сторони. Академія наук повертала музею 636 000 крб. Змонтований коштом музею кістяк мамонта через три місяці, 1 лютого 1922 р., передали до Палеонтологічного музею¹⁰⁹.

Певну роль у зміні складу колекцій музеїв України у 1920-х рр. відіграв мирний договір з Польщею, згідно з яким УСРР повертала евакуйовані в Україну предмети художньої та історичної “вартості”. Треба було розшукати це майно, скласти акт про його стан і забезпечити його збереження¹¹⁰.

20 листопада 1924 р. на ім'я завідувача Київською губполітпросвітою надійшов таємний лист голови Головополітпросвіти В. Логінова про те, що польська делегація передала делегації СРСР список майна польських громадян, яке зберігається у радянських музеях і яке, відповідно до XI-ї статті Ризької мирної угоди, підлягало реевакуації. Зокрема, це були предмети

100 Держархів Київської області. – Р–2 412. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 59.

101 Романовська Т. Ю., Савченко Т. М. Данило Щербаківський і пам'ятки європейського мистецтва // Національному музею історії України – 110. Тематичний збірник наукових праць. Част. 2. – Київ: Такі справи, 2009. – С. 209.

102 Держархів Київської області. – Р–2 412. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 56.

103 Там само. – Арк. 55.

104 Романовська Т. Ю., Савченко Т. М. Вказ. праця. – С. 209.

105 У тексті це слово підкреслене.

106 Держархів Київської області. – Р–4 156. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 213.

107 Там само. – Арк. 215.

108 Там само.

109 Там само. – Арк. 214.

110 Там само. – Спр 18. – Арк. 64.

з родинними або особистими гербами, печатками, відмітками та ініціалами. Речі ж без таких позначень лишалися у музеях. У разі неправильного або нетактовного проведення цих заходів могли виникнути політичні ускладнення між Радянським Союзом і Польщею. В означеному листі також йшлося про те, що Головополітпросвіта не може довірити проведення цієї роботи працівникам музеїв. Тому була запропонована така послідовність дій. 1. За декілька днів Головополітпросвіта мала звернутися до Київської губполітпросвіти з обіжником про необхідність терміново виявити у музеях України зазначені у списках предмети для реєвакуації. 2. Після отримання цього обіжника ГУБКОПМіС мав виявити речі з індивідуальними ознаками і сповістити про це Головополітпросвіту. Про предмети без означених позначень слід було повідомляти, що таких у музеї немає, навіть якщо вони й були. Цю роботу слід було доручити членам партії, які б з'ясували ці питання приватним, а не офіційним шляхом. Для запобігання витоку інформації слід було зв'язатися з органами ДПУ і стежити, аби музейні працівники нікому нічого не повідомляли стосовно означеного питання, оскільки передбачалося, що польські шпигуни також намагаються виявити вказані у списках предмети в українських музеях. Ступінь секретності листа підкреслювала вказівка негайно після ознайомлення з ним повернути його у секретному пакеті голові Головополітпросвіти особисто¹¹¹.

Найбільша кількість документів 1920-х рр. – це відомості щодо нарахування заробітної плати. Згідно з вимоговою відомістю на видачу жалування співробітникам І-го Державного музею з 1 травня по 15 червня 1920 р., у музеї працювало 10 осіб. Хранитель музею М. Біляшівський отримував 6000 крб, хранитель історичного відділу Д. Щербаківський, хранитель археологічного відділу В. Козловська та бібліотекар А. Онищук – по 5900, спеціальний співробітник Саливон – 5700 крб. Як бачимо, різниця в посадових окладах відповідальних працівників була незначна. Найменшу платню отримував двірник – 3900 крб¹¹². У 1920 р. оклади працівників музею змінювали кілька разів внаслідок інфляції. Наприклад, заробітна плата вченого хранителя І-го Державного музею М. Біляшівського на 1 червня 1920 р. становила 6000 крб¹¹³. У вересні 1920 р. при посадовому окладі 8000 крб, за кожну з 50-ти додатково відпрацьованих годин йому сплачували по 80 крб (усього 4000)¹¹⁴. Наприкінці грудня М. Біляшівський одержав 24 800 крб¹¹⁵.

У тарифікаційних відомостях І-го Державного музею за травень і жовтень 1924 р. М. Біляшівського названо заступником директора, кількість його робочих годин необмежена, розмір заробітної плати після кількох деномінацій становив 57 крб 50 коп. по ставці, відрахування становили 4% (2 крб 30 коп.). Отже, заступник директора музею отримував 55 крб 20 коп.¹¹⁶.

Тарифікаційна відомість за жовтень 1924 р. дає змогу з'ясувати кількість, склад та освітній рівень працівників музею. На той час у І-му Державному музеї працювали 15 співробітників.

Директор музею, Андрій Васильович Винницький (кількість його робочих годин необмежена), у музеї працював з 1923 р., мав незакінчену вищу освіту (3 курси університету) і отримував 69 крб.

Завідувач історико-побутового й етнографічного відділів Данило Михайлович Щербаківський, який працював у музеї з 1910 р., завідувачка археологічного відділу Валерія Євгенівна Козловська (у музеї з 1914 р.) і завідувач відділу рукописів і стародруків, бібліотекар Антін Іванович Онищук (у музеї з 1920 р.) мали по 72 робочі години та 46 крб ставки.

Інспектор з охорони культурних цінностей Федір Людвигович Ернст у музеї працював з 1923 р., кількість його робочих годин – 72, ставка – 41 крб 40 коп.

Співробітник-фахівець Гнат Миколайович Колцуняк працював у музеї з 1920 р., навантаження – 72 робочі години, ставка – 38 крб 52 коп.

Секретар та виконувач обов'язків бухгалтера Євген Олександрович Дзбановський (у музеї з 1923 р.), кількість його годин роботи необмежена. Оскільки він працював на двох посадах, то мав найбільшу у музеї ставку – 71 крб 30 коп.

Чотири науково-технічні співробітники (Кость Миколайович Куниця, Андрій Андрійович Терещенко, Данило Семенович Галян і Віра Володимирівна Грушенко) мали 26 крб 45 коп. ставки.

Завідувач господарством Данило Юхимович Мовчан мав ставку 20 крб 12 коп. Двірник Євдокія Юхимівна Галян і нічний вартовий Яким Григорович Шевченко – по 14 крб 38 коп.¹¹⁷.

Привертає увагу високий освітній рівень працівників музею: 11 з 15 співробітників мали вищу освіту або на той час отримували її.

Важливим джерелом інформації є анкети працівників музею, заповнені при вступі до спілки працівників (робітників) освіти Робос. Графологічна експертиза почерку людини дає змогу зробити висновки щодо її характеру, психічного стану та стану здоров'я; відповіді на питання анкети розкривають основні віхи життя автора, а відсутність у анкетах деяких біографічних відомостей свідчить про те, що саме людина вважала другорядним або приховувала.

Розгляд цих джерел почнемо з аналізу заповненої у 1924 р. анкети М. Біляшівського¹¹⁸.

Біляшевський¹¹⁹ Микола Федотович, місце проживання – вул. Революції (Олександрівська), 29, рік народження – 1867, національність – українська, син вчителя (потім священника). Освіта вища, у 1890 р. закінчив Київський університет (факультет не вказано). На питання анкети “Чи маєте друковані праці й які” відповів “Маю”, не назвавши жодної. Стосовно

111 Держархів Київської області. – Р–142. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 4.

112 Там само. – Р–4 156. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 18, 19.

113 Там само. – Спр. 6. – Арк. 78.

114 Там само. – Арк. 228.

115 Там само. – Спр. 8. – Арк. 33.

116 Там само. – Р–51. – Оп. 2. – Спр. 23. – Арк. 3, 9.

117 Там само. – Арк. 3–3 зв.

118 Там само. – Оп. 1. – Спр. 584. – Арк. 109–109 зв.

119 Не полемізуючи з сучасною традицією написання прізвища Миколи Федотовича, наголошуємо, що у графі “Прізвище, ім'я та по батькові” він написав саме “Біляшевський”, так само і підписувався українською мовою.

місяця підготовки до професії та удосконалення у ній вказав “За кордоном (Берлін, Відень, Неаполь)”. Рідна мова – українська; також володів російською, польською, чеською та французькою.

Своєю основною спеціальністю М. Біляшівський назвав археологію, додатковими – етнографію та мистецтвознавство. У графі “Сучасна професія” зазначено “Дійсний академік”, назва установи – Всеукраїнська академія наук, адреса – вул. Короленка, 54. На час заповнення анкети в установі працював чотири роки. На вимогу анкети вказати, де ще працює, який характер цієї праці і скільки часу їй віддає, Микола Федотович вказав І-й Державний музей, посаду – заступник директора, витрати часу – чотири години на день. Службовий стаж М. Біляшівського на час заповнення анкети становив 33 роки.

На 19-е питання анкети “Дайте короткі відомості про громадську, політичну, і професійну працю до жовтневої революції і після революції” (збережено орфографію оригіналу) М. Біляшівський відповів: “Член різних наукових та просвітніх товариств; член 1-ої Державної Думи (трудова)”. Залишилася поза увагою його участь у квітні 1917 р. у роботі 2-го складу Української Центральної Ради, оскільки згадувати це на той час було досить небезпечно.

Щодо наявності господарства і землі М. Біляшівський зазначив, що має півдесятини землі у Києві (Київській губернії?), яку орендує.

На жаль, поки не вдалося знайти анкету Данила Михайловича Щербаківського, але є анкети деяких інших співробітників.

Козловська Валерія Євгенівна, 1887 р. н., українка. Батько був службовцем, помер у 1913 р.; закінчила історико-філологічний факультет університету. На питання, яку школу закінчила, назвала Київські вищі жіночі курси. На час заповнення анкети (травень 1924 р.) мала 8 друкованих праць. Окрім української, володіла французькою і “більш-менш” німецькою. Основна спеціальність – археологія і музейна справа¹²⁰.

Анкета Онищука Антона Івановича, датована 1929 р., від попередніх відрізняється формою та змістом. Про себе він написав, що за національністю – українець, батько – робітник, навчався на педагогічному семінарі у Станіславові і семінарі з народознавства у Чернівецькому університеті, до 1918 р. перебував у Галицькій радикальній партії. За фахом – історик-етнограф, музеєзнавець. На час заповнення анкети був доцентом Київського художнього інституту¹²¹.

Ернст Федір Людвигович, 1891 р. н., німець, за соціальним походженням – службовець, навчався в університетах Берліна і Києва, кількість друкованих праць у 1925 р. становила 50. Володів німецькою, російською і українською, ще 5 мов “знав теоретично”. Основна спеціальність – історія українського мистецтва, займався музейною і дослідницькою роботою. У Всеукраїнському історичному музеї (тогочасна назва І-го Державного музею) обіймав посаду завідувача художнього відділу¹²².

Дзбановський Євген Олександрович, 1892 р. н., українець, за соціальним походженням – службовець, закінчив історико-філологічний факультет Петербурзького університету, у 1924 р. мав одну друковану працю, володів українською і російською мовами, читав слов'янськими та іншими європейськими мовами, спеціальності – філологія і книгознавство, професія – бібліотекар. Основним місцем роботи назвав Кабінет антропології і етнології ім. Хв. Вовка, додатковим – І-й Державний музей¹²³.

Винницький Андрій Васильович, 1895 р. н., росіянин, рано залишився без батька, який помер ще студентом у 1899 р.; до вступу до університету навчався у Гайсинській гімназії (Подільська губернія). Член КП(б)У, з 1918 р. перебував на партійно-радянській роботі, володів російською та українською мовами, основна спеціальність – музейна справа. Основне місце роботи на час заповнення анкети у 1924 р. – Київська губполітпросвіта, додаткове – І-й Державний музей, де він працював на посаді директора. Раніше був членом Гайсинського виконкому, членом профбюро і завідувачем культвідділу в м. Алушта¹²⁴.

Отже, розглянуті архівні документи (рапорти, офіційні донесення, службові записки, тарифікаційні відомості, звіти, листування, посвідчення, анкети тощо) дають змогу наочно представити різні аспекти діяльності музею: напрями й умови його функціонування, вплив на них чинників, пов'язаних із політикою держави в цілому та у сфері культури і пам'яткозбереження зокрема. На прикладі документів, що характеризують діяльність М. Біляшівського та Д. Щербаківського, висвітлена роль особи у збереженні історико-культурної спадщини. Використання джерел, раніше невідомих дослідникам – анкет працівників музею, дало змогу додати елементи персоніфікації у загальне викладення матеріалу. Означені документи розширюють джерельну базу з історії Київського музею старожитностей і мистецтва та його наступників у першій чверті ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Винницький А. Микола Теодотович Біляшівський. Його життя та музейна робота. – Київ, 1926. – 13 с.
2. Попельницька О. Особисті документи М. Ф. Біляшівського у зібранні Національного музею історії України // Фундатори музейних колекцій та реалії сучасного стану розвитку музейної справи: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 145-річчю від дня народження М. Ф. Біляшівського та 135-річчю від дня народження Д. М. Щербаківського / Упоряд.: Л. Білоус, С. Яценко. – Київ: ДП “НВЦ “Пріоритети”, 2014. – С. 319–324.

120 Держархів Київської області. – Р–51. – Оп. 1. – Спр. 584. – Арк. 61–61 зв.

121 Там само. – Р–742. – Оп. 1. – Спр. 175. – Арк. 44–44 зв.

122 Там само. – Р–51. – Оп. 1. – Спр. 621, 34а–34а-зв.

123 Там само. – Спр. 584. – Арк. 80–80 зв.

124 Там само. – Спр. 678. – Арк. 73–73 зв.

3. *Примак А. Ф.* Епістолярна спадщина М. Ф. Біляшівського як джерело вивчення пам'яткоохоронної справи // Другі читання пам'яті М. Ф. Біляшівського: матеріали наукової конференції 24–25 жовтня 2007 року. – Київ, 2009. – С. 175–179.
4. *Романовська Т. Ю., Савченко Т. М.* Данило Щербаківський і пам'ятки європейського мистецтва // Національному музею історії України – 110: тематичний збірник наукових праць. – Ч. 2. – Київ: Такі справи, 2009. – С. 205–215.
5. *Федорова Л.* З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870-і–1910 рр. – Київ, 2013. – 373 с.
6. *Державний архів Київської області.* – Ф–2. – Оп. 37. – Спр. 395. – Арк. 1.
7. Там само. – Ф–1. – Оп. 326. – Спр. 180.
8. Там само. – Спр. 190.
9. Там само. – Спр. 281.
10. Там само. – Ф–2. – Оп. 38. – Спр. 302.
11. Там само. – Оп. 226. – Спр. 20.
12. Там само. – Оп. 227. – Спр. 20.
13. Там само. – Оп. 229. – Спр. 20.
14. Там само. – Ф–804. – Оп. 1. – Спр. 2710.
15. Там само. – Оп. 3. – Спр. 154.
16. Там само. – Ф–1716. – Оп. 2. – Спр. 49.
17. Там само. – Ф–4376. – Оп. 1. – Спр. 5.
18. Там само. – Р–51. – Оп. 1. – Спр. 234.
19. Там само. – Спр. 584.
20. Там само. – Спр. 621.
21. Там само. – Спр. 678.
22. Там само. – Оп. 2. – Спр. 23.
23. Там само. – Р–142. – Оп. 3. – Спр. 1.
24. Там само. – Р–742. – Оп. 1. – Спр. 175.
25. Там само. – Р–2412. – Оп. 1. – Спр. 10.
26. Там само. – Оп. 2. – Спр. 16.
27. Там само. – Р–4156. – Оп. 1. – Спр. 1.
28. Там само. – Спр. 3.
29. Там само. – Спр. 4.
30. Там само. – Спр. 5.
31. Там само. – Спр. 6.
32. Там само. – Спр. 7.
33. Там само. – Спр. 8.
34. Там само. – Спр. 13.
35. Там само. – Спр. 14.
36. Там само. – Спр. 16.
37. Там само. – Спр. 17.
38. Там само. – Спр. 18.
39. Там само. – Спр. 19.
40. Там само. – Спр. 21.

REFERENCES

1. *Виннытський А.* Микола Теодотович Биліашівський. Yoхо зhyttya та музeyна робота. – Kyiv, 1926. – 13 s.
2. *Popelnyska O.* Osobysti dokumenty M. F. Bilyashivskoho u zibranni Natsionalnoho muzeyu istorii Ukrainy // Fundatory muzeynykh kolektsiy ta realii suchasnoho stanu rozvytku muzeynoi spravy: Naukovyi zbirnyk za materialamy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsiyi, prysvyachenoyi 145-richchyu vid dnya narodzhennya M. F. Bilyashivskoho ta 135-richchya vid dnya narodzhennya D. M. Sherbakivskoho / Uporyad.: L. Bilous, S. Yatsenko. – Kyiv: DP “NVC “Priorityty”, 2014. – S. 319–324.
3. *Prymak A. F.* Epistolarna spadshchyna M. F. Bilyashivskoho yak dzhерelo vyvchennya pamyatkookhoronnoi spravy // Druhi chytannya pamyati M. F. Bilyashivskoho: Materialy naukovoyi konferentsiyi 24–25 zhovtnya 2007 roku. – Kyiv, 2009. – S. 175–179.
4. *Romanovska T. Yu., Savchenko T. M.* Danylo Shcherbakivskiy i pamyatky yevropeyskoho mystetstva // Natsionalnomu muzeyu istorii Ukrainy – 110: Tematychnyi zbirnyk naukovykh prats. – Ch. 2. – Kyiv: Taki spravy, 2009. – S. 205–215.
5. *Fedorova L.* Z istorii pamyatkookhoronnoi ta muzeynoi spravy u Naddnipyrianskiy Ukraini. 1870-i–1910 rr. – Kyiv, 2013. – 373 s.
6. *Derzhavnyi arkhiv Kyivskoi oblasti,* F–2, op. 37, spr. 395, ark. 1.
7. Там само, F–1, op. 326, spr. 180.
8. Там само, spr. 190.
9. Там само, spr. 281.
10. Там само, F–2, op. 38, spr. 302.
11. Там само, op. 226, spr. 20.

12. Tam samo, op. 227, spr. 20.
13. Tam samo, op. 229, spr. 20.
14. Tam samo, F-804, op. 1, spr. 2 710.
15. Tam samo, op. 3, spr. 154.
16. Tam samo, F-1716, op. 2, spr. 49.
17. Tam samo, F-4376, op. 1, spr. 5.
18. Tam samo, R-51, op. 1, spr. 234.
19. Tam samo, spr. 584.
20. Tam samo, spr. 621.
21. Tam samo, spr. 678.
22. Tam samo, op. 2, spr. 23.
23. Tam samo, R-142, op. 3, spr. 1.
24. Tam samo, R-742, op. 1, spr. 175.
25. Tam samo, R-2412, op. 1, spr. 10.
26. Tam samo, op. 2, spr. 16.
27. Tam samo, R-4156, op. 1, spr. 1.
28. Tam samo, spr. 3.
29. Tam samo, spr. 4.
30. Tam samo, spr. 5.
31. Tam samo, spr. 6.
32. Tam samo, spr. 7.
33. Tam samo, spr. 8.
34. Tam samo, spr. 13.
35. Tam samo, spr. 14.
36. Tam samo, spr. 16.
37. Tam samo, spr. 17.
38. Tam samo, spr. 18.
39. Tam samo, spr. 19.
40. Tam samo, spr. 21.

Список скорочень:

- ВУКОПМіС – Всеукраїнський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини.
Головмузей – Головне управління у справах музеїв, охорони пам'яток мистецтва, старовини і природи.
Головполітпросвіта – Головний політико-просвітній комітет.
ГУБКОПМіС – Губернський комітет охорони пам'яток мистецтва і старовини.
Губнаросвіта – Губернський відділ народної освіти.
Губфінвідділ – Губернський відділ фінансів.
Губюст – Губернський відділ юстиції.
Держхран – Державне сховище цінностей Наркомату фінансів.
Крайвидав – Губернське відділення Всеукраїнського державного видавництва.
Робос – Профспілка працівників (робітників) освіти.